

BİR GELENEK, BİR DEYİM: MÜREKKEP YALAMAK

Yılmaz YEŞİL*

Özet: Milletlerin gelenekleri onların günlük hayatlarının önemli hatlarını teşkil etmektedir. Gelenek, inanç ve yaşam tarzı toplumların iletişim aracı olan dilerinde de kendilerini ifade etme imkânı bulmuşlardır. Bu makalemizde mürekkep yalamak deyiminin arka planındaki gelenek ve inançtan bahsedeceğiz. Pek çok farklı kaynaktan deyim hikâyesi ile ilgili olarak anlatılanların aksine bu deyim oluşmasında bir inanç ve bir geleneğin varlığını ifade etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İnanç, Gelenek, Mürekkep Yalamak, Deyim, Seramoni

A Tradition, A Idioms: Ink Lick

Abstract: Traditions of the nation poses important line of their daily lives. Tradition also had the opportunity to express themselves in society say that faith and lifestyle communications tool. Ink lick our traditions in this article we will talk about the background and statement of faith. So unlike many different sources faith in those statements described in connection with the story of the formation of this statement and we will try to express the existence of a tradition.

Keywords: Religion, Tradition, ink Lick , Idioms, Seramony

Millet kavramının tarifini teşkil eden unsurlar arasında anlaşmalar sistemi olan dilin önemi büyüktür. İnsanlar dil aracılığıyla birbirleriyle anlaşır, dertlerini, sıkıntılarını, isteklerini dil aracılığıyla iletirler. Kişiler, iletişimlerini sağlarken mesajlarını daha etkili kılmak için bir takım mecazlı söz öbeklerinden yararlanırlar. İşte bu söz öbeklerinin içinde deyimlerin önemli bir yeri vardır. Hayatımızın her alanında anlatımı daha etkili kılmak için deyimlerden yararlanırsınız. Deyimler; nasıl oluştuğu çoğu zaman unutulmuş, bazen çıkış noktasından çok farklı konularda ve manalarda kullanılan söz öbekleridir. Tıpkı “mürekkep yalamak” deyimini gibi.

Deyimlerin oluşmasında; günlük yaşantıların, mesleklerin, fıkraların ve halk inançlarının ve geleneğin önemli bir etkisi vardır. Bütün milletlerde olduğu gibi Türk milleti de inançlarına ve geleneklerine büyük önem vermektedir. Bunlar hayatın her alanına nüfuz ederken deyimler de bundan payını almıştır. En az iki sözcüğün gerçek anlamını dışında kullanılmasıyla oluşan söz öbeğine *deyim* denir. Bu kavram Fransızca’da *locution*; İngilizcede *locution, idiom, formula expression*; Almandada ise *ausdruck, redensart*; Rusçada *frazeologizm, obraznoye, virajeniye* kelimelerinin karşılığıdır.

* Okutman Dr., Gazi Üniversitesi.

Deyim kavramı Osmanlı Türkçesi'nde darbimesel, tabir ve istilâh kelimeleri ile karşılanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise *tabir* uzun süre kullanılmış ve daha sonra *deyim* kelimesi Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından 1935 yılında İstanbul'da bastırılarak dağıtılan *Osmanlıcadan Türkçeye Çep Kılavuzu*'nda tabir = terme, karşılığı olarak teklif edilmiş ve zamanla tutmuştur. (Osmanlıcadan Türkçeye Çep Kılavuzu 1935: 303) Daha sonraki yıllarda bu konuda eser hazırlayan, derleme ve inceleme yapan Mustafa Nihat Özön, M. Şakir Ülkütaşır gibi yazarlar tabir kelimesini kullanmışlardır.

Bugün Türk lehçelerinin bazılarında deyim yerine şu kelimeler kullanılmaktadır: Azerbaycan Türkçesi, *frazeologiya*; *sabit söz birleşmesi*; Gagauz Türkçesi, *bölünmez laf birleşmesi* / *frazeologizma*; Başkurt Türkçesi, *frazeologizm*; Kazak Türkçesi, *turaktı tirkes* / *frazeologizm* / *ayşıktı söz uramı* / *beyneli söz tirkesi*; Kırgız Türkçesi, *turuktü söz aykaşı* / *frazeologizm* / *körköm süylöm*; Özbek Türkçesi, *ibara* / *frazeologik birlik*; Tatar Türkçesi, *frazeologizm* / *obrazlı tağbir*; Türkmen Türkçesi, *frazeologizm* / *durnuklı söz düzümleri*; Uygur Türkçesi, *turaklık ibarâ* / *frazeologizm* / *idiom*. (Türk Lehçeleri Sözlüğü I 1997: 32)

Deyim kelimesi çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Deyim sözlüklerinin önsözlerinde genellikle yazarlar tarafından verilen tanımlar bulunmaktadır. Bununla birlikte kimilerinde hiç bir tanım yoktur. Bunların dışında farklı ansiklopedi, sözlük ve kimi bilimsel makalelerde de deyim kavramı tanımlanmıştır. Türkçe Sözlükte deyim: "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir" (Türkçe Sözlük I 1988: 368) olarak tanımlanmaktadır.¹

Şükrü Elçin ise "Halk Edebiyatına Giriş" adlı eserinde şu tanımlı vermektedir: "Deyimler (tâbirler) asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir. İki veya daha çok kelimedenden kurulu bir çeşit dil ifâdesi olan bu sözler, duygu ve düşüncelerimizi, dikkati çekecek biçimde anlatan isim, sıfat, zarf, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır." (Elçin 1986: 642)

Yukarıdaki deyim tanımlarının hepsinde ortak olan özellik, deyim gerçek anlamını dışında kullanılan en az iki sözcükten oluştuğudur. Buradan hareketle *deyim, gerçek anlamı dışında kullanılan en az iki sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu dil birlikleridir* diyebiliriz.

Bir toplumun geçmişindeki mutluluk veren ve üzücü tecrübeler, o toplumun hayatında büyük etkiler meydana getirir. Bu etkiler zamanla toplumların hayatında geleneklerin oluşmasında önemli rol oynarlar. Türk Dil Kurumu Geleneği şöyle

1 Deyimler hakkında daha geniş bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, ABC Kitabevi, İstanbul 1988, s.74., Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1992, s.43., Ömer Asım Aksoy, Atasözleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1984, s. 49., Feridun Fazıl Tülbentçi, Türk Atasözleri ve Deyimleri, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1977, s. 6., Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil 3 , TDK Yay., Ankara 1982, s. 4., Ali Püsküllüoğlu, Türkçe Deyimler Sözlüğü, Arkadaş Yay., Ankara 1995, s. 7., Nurettin Koç, Yeni Dilbilgisi, İnkılâp Yay., İstanbul 1996, s. 410.

tanımlamaktadır: “Bir toplumda eskiden kalmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi töre ve davranışlar, anane.” (Türkçe Sözlük I 1988: 534)

Geleneklerin oluşmasında halk inançlarının etkisi inançların etkisi de bulunmaktadır. İnanç kelimesi sözlük anlamı olarak kişi veya toplum tarafından bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesidir. Halk inançları ise toplum tarafından kabul edilmiş ilâhî bir dinin bilinen hükümleri ve öğretileri dışında kalan fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan itibar gören bir sonraki nesle aktarılan itikatlardır. İngilizce’de “*folk belief*” olarak karşılanmaktadır. (Çobanoğlu 2003: 11) Ziya Gökalp, halk inançlarına halk itikatları adını vermiştir. Anadolu’da kadınlar yazılı olmayan bu itikatları yazılıymış gibi kabul edip; onlara “*Tandırnâme*” veyahut “*Keçe Kitap Ahkâmı*” adlarını vermişlerdir. (Gökalp 1997: 62, Şişman 2000: 46).

İnanç ve geleneğin bir araya geldiği veya inanç içerikli geleneksel pratiklerin uygulandığı durumlarda ritüel kavramına da bakmak gerekir. Sözlüklerde ritüel karşılığı olarak ayin anlamı verilmektedir. (<http://www.tdk.gov.tr> ritüel maddesi) Ayin ise dini tören, ibadet olarak karşılık bulmaktadır. (<http://www.tdk.gov.tr> ayin maddesi) Ayrıca ritüelin folklor sözlüklerinde ayin, merasim, tören, “okült” anlamları bulunmaktadır. Bir grubun ya da dini topluluk üyelerinin belirli aralıklarla gerçekleştirdikleri kuralları önceden belirlenmiş, biçimselleşmiş davranış kalıplarıdır (Öztürk 2009: 502). Ritüel terimi pek çok bilim alanında farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Nasıl karşılanacağı ise bilim alanlarında geçerli olan varsayımlara bağlıdır. Bir sosyolog ritüeli, uygun zamanlarda bazı aleni değerlerin veya kişi ya da gruplarla alakalı bazı değişmez değerlerin değişmez bir üslupla tekrarlanması ya da kişi için hazır olan uyarlanmaya intibakın bir yolu olarak görürken; psikolojide anlamı oldukça geniştir. Sosyal bilimlerde en büyük problem bütün seramoni ve geleneklerin ritüel kabul edilip edilemeyeceğidir. Seramoni kollektif bir grup gerektirirken ritüel de bireysel veya bir kaç kişi tarafından yapılma imkanı vardır. (Ersoy 2009: 205-206) Dolayısı ile az sonra ortaya çıkışında yer alan uygulamayı izah edeceğimiz mürekkep yalamak deyimimin çıkışında bir seramoni bulunmaktadır.

Mürekkep yalamak deyimmin arka planındaki gelenek ve inançtan bahsetmeden önce, bizi bu makaleyi yazmaya sevk eden açıklamadan bahsetmek istiyoruz. Eserde deyimmin çıkışı ile ilgili anlatılan hikâye, edebî eser olması ve anlam ile doğru orantıda olması bakımından makul görülebilir. Biz deyimmin çıkış noktasının farklı olduğunu ve zamanla bunun unutulduğunu düşünmekteyiz. İskender Pala’nın İki Dirhem Bir Çekirdek adlı kitabında yer alan ve pek çok kaynağın bu doğrultuda açıklama yaptığı hikâyeye göre:

“Yıllar tahsil görmüş, ilim öğrenmiş kişiler hakkında "mürekkep yalamış" denir. Bu deyim bize matbaadan evvelki zamanların el yazması kitapları ve hattatları yahut müstensihlerinden yadigârdır. El yazması kitapların sayfaları hazırlanırken, pürüzleri kaybolsun ve kalemin kayganlığı sağlansın diye parşömenlerin üzeri ahar denilen bir tür sıvı ile cilalanır, ardından da mührelenir imiş. Ahar, yumurta akı ve

nişasta ile hazırlanan muhallebi kıvamında bir hamule olup kâğıt üzerinde bir tabaka oluşturur. Kitap kurtlarının pek sevdiği ahar, aslında, suyu görünce hemen erir. Aharın bu özelliğinden dolayı eski zamanların hattatları yahut kopya usulü kitap çoğaltan zanaatkarları (müstensihler), bir hata yaptıkları vakit onu silmek için (mürekkep silgisi henüz icat edilmemiştir) serçe parmaklarının ucunu ağızlarında ıslatıp hatalı harf veya kelimenin üzerine sürerler, böylece zemindeki ahar dağılır ve aharla birlikte hata da kendiliğinden kaybolur gidermiş. Bazen bütün bir cümlelin silinmesi gerektiğinde aynı işlemi tekrarlamak gerekir hattatın serçe parmağına gelen mürekkep, ister istemez diline geçer, böylece hattat mürekkebi yalamış olurmuş.

Mürekkep, bezir isinden hazırlandığı için suda çözülmesi tabiidir. Bu yüzden el yazması eserler asla su ve türevleri ile temas ettirilmez. Ancak, kitap henüz yazılma aşamasındayken mürekkebin bu özelliği hattatların işine yarar, gerek divitlerinin ucunda kalan mürekkep lekelerini gidermek ve temizlemek, gerekse sayfaya küçük bir tirfil yahut imlâ koymak için diviti tekrar mürekkebe bandırarak israf etmek yerine, ucunu dillerine değdirir ve oradaki mürekkebin çözülüp kullanılmasını sağlarlarmış. Bu durumda da dillerinin mürekkep olması, yani mürekkebi yalamış olmaları kaçınılmazdır. Sonuçta eskiler, bir insanın yaladığı mürekkep miktarınca ilminin ziyadeleştiğini varsayarlar ve okuma yazma bilenlerin pek az olduğu çağlarda azıcık da olsa mürekkep yalamış olmayı, toplum içinde saygı alâmeti olarak alırlarmış.” (Pala 2005: 55-56).

Bunun yanında bizim üzerinde durduğumuz husus ise Osmanlı Döneminde yer alan adet ve merasimlerden olan çocuğun “kibarca mektebe başlaması” töreni olarak adlandırılan tören bu tören sırasında yapılan uygulamaların bu deyimden çıkışında etkili olduğu görülmüştür. Aslında anlam olarak okumuş, yazmış, mektep görmüş ve eğitim almış anlamına gelen bu deyim Yahya Kemal BEYATLI’nın hatıralarında da mektebe başlama geleneği çevresinde anlatılmıştır.

Bu husus Abdülaziz Bey’in Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri kitabında şöyle yer almıştır: Osmanlı Dönemi’nde kız ve erkek çocukları beş yaşına basınca mektebe başlıyorlardı. Mektebe başlayacak çocuğun babası, çocuğu vereceği mektebin hocasını bir gün eve yemeğe davet edip kendisine kızını veya oğlunu mektebe verme isteğini bildirerek mektep cemiyetinin tertip edilmesini ve o gün için hazırlık yapılmasını rica eder. Hem mektepte hem de çocuğun evinde cemiyet günü için hazırlık yapılır. Cemiyet günü mektebin hocası mektebin çocuklarına önceden belirlenen bir Perşembe günü *âmin olduğunu* (âmin alayı: çocukları okula başlatma merasimine âmin alayı denir. Alayda okunan dualar ve ilahiler sırasında çocuklar âmin dedikleri için bu adı almıştır. (Ergin 1977 cilt 1-5) mektep çocukları o gün giyinip hazırlanıp gelirler. Hepsî toplandığında önde *ilahicibaşı* çocuklar, arkada *ilahiciler*, onların arkasında erkekler ve en arkada kızlar olmak üzere ilahiler söyleyerek dualar ederek arada âmin diyen hocayı tekrar ederek mahallenin-semtin sokaklarından geçerek mektebe başlayacak çocuğun evine gelirler, burada hazırlanmış mektep çocuğu kız ise hazırlanan arabaya, erkek ise ata bindirilerek tekrara aynı alay ile mahalle ve semt dualar okunup ilahiler söylenerek dolaşılır.

BİR GELENEK, BİR DEYİM: MÜREKKEP YALAMAK

Daha sonra tekrar eve dönülür. Burada Bed-i Besmele adı verilen çocuğun okula başlama töreni yapılır. Burada çocuk hoca karşısına oturtularak besmele okutulur. Bunun ardından hoca ve öğrenci üç defa “*Rabbi Yesir velâ Tuassir, Rabbi Temim Bilhayır.*” Derler ardından okuna Kuran ve duadan sonra davetlilerin birlikte yemek yemesiyle tören biter. (Arısan 2002: 57-61) Bundan sonra bizim fikrimizi destekleyen detay ise Yahya Kemal’in hatıralarıdır. Hatıradan Yahya Kemal Amin Alayını ve mektebe başlamayı şöyle anlatmaktadır:

“1989 yılında yeni yaptırdığımız evde, mektebe başladım. Mektep, Sultan Murad Câmîi’nin mihrâbı arkasında “Yeni Mekteb” denilir, beş yüz senelik bir vakıftı. Mektebe başlayışım kadîm an’aneye tamâmiyle uygun oldu. Erkenden “muallim-i evvel Sabri” ve “muallim-i sâni Ganî” efendiler bizim selâmlığa geldiler; çarşıdan bana suvatlı bir divit, boyundan geçirilir, sırmalı bir cüzdanlık alınmıştı. “Ganî Efendi” kalem açtı, divitin mürekkebine batırdı. Bir “Rabb-ı yessir” yazdı. Sonra üstüne şeker döktüler, bana o yazının mürekkebinin şekerli şekerli yalattılar. Dışarıda, bahçede, meydana bekleyen mektep çocuklarına birer külah şeker dağıtıldı. Nihayet bu çocuk kaafilesi

*Sol cennetin ırmakları,
Akar Allah deyû deyû...
Çıkmış Taun melekleri
Bakar Allah deyû deyû.”*

İlâhîsini cumhurca "ırlayarak" yola düzüldüler. Davetliler vardı, onlar şerbet içtiler, kuşaklarını ve ceplerini şeker külahlarıyla doldurdular, o aralık, zahir ürkmiyeyim diye, beni bir araba ile, ayrı bir yoldan, Saat Bayırı’ndan mektebe ilettiler. Annemin hazırlamış olduğu bir şilteyi, muallim Ganî Efendi’nin hoca makamı olan, yarım kavis, mihrâbımsı yerin arkasına koydular. Maârif âlemine girişimin ilk günü budur. (Beyatlı 1999: 1)

Yahya Kemal Beyatlı, Üsküp’de doğmuş bir Türk çocuğudur. Kendisi okula başlama merasiminde Muallimler tarafından deftere veya kağıda “Rabb-ı yessir” yazılıp üzerine şeker dökülerek çocuğa yalattırıldığı anlatılmaktadır. Ayrıca okula başlamasının tamamen eski geleneklere uygun olarak yapıldığını ifade etmektedir. Buradan hareketle bu uygulamanın Üsküp’te yaşayan Türkler arasında yaygın olduğu ve diğer ailelerin çocuklarının da bu şekilde okula başlamış olacağı kanaatine varılmaktadır.

Sonuç olarak günümüzde artık bu gelenek uygulanmasa da mürekkep yalamak deyimi okumuş, yazmış, mektep terbiyesi almış insanları anlatmak için kullanılmaktadır. Çıkışı ile ilgili olarak tam kesin olarak bir bilgimiz mevcut değilken katiplerin yanlışlarını düzeltmek için mürekkepleri yalaması bize makul olarak gelmekteydi. Ancak Osmanlı Devleti Döneminde Abdülaziz Bey’in yazmış olduğu eserin 1912 (Arısan 2002: v-vi) yılında tamamlandığını göz önüne alırsak bu uygulamanın bundan 100 yıl önce İstanbul’da uygulandığını, Yahya Kemal’in Üsküp’te yaşayan bir Türk ailenin çocuğu olduğu düşünüldüğünde Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu bölgelerdeki Türk ve Müslüman halk arasında yaygın

olduğu aşikârdır. Böylece bu deyimın çıkışında “*Kıbarca Mektebe Başlama*” ve “*Amin Alayı*” geleneğinin olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan, (1982), *Her Yönüyle Dil 3*, Ankara: .TDK Yayınları.
- AKSOY, Ömer Asım, (1984), *Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- ARISAN, Prod. Dr. Kazım ve Duygu Günay, (Ekim 2002), *Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (3. Basım) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BEYATLI, Yahya Kemal, (1999) *Çocukluğum Gençliğim Siyâsî ve Edebî Hatıralarım*, (4.Basım), İstanbul: Fetih Cemiyeti – Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, (2003) *Türk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ELÇİN, Şükrü, (1986), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: KB Yayınları.
- ERGİN, Osman, (1977), *Türkiye Maarif Tarihi, cilt 1-5*, (2. Basım), İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- GÖKALP, Ziya; (1997) *Türk Töresi*, İstanbul: Kamer Yayınları.
- GÜRSOY – NASKALİ, Emine, (1997), *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, Ankara: TDK. Yayınları.
- HANKO, Lauri, (2009) *Ritüellerin Oluşum Süreci, Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*, Çev. Ruhi ERSOY, Yayına Hazırlayanlar, M.Öcal OĞUZ, Selcan GÜRÇAYIR, Sunay ÇALIŞ, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.50583a050e5703.18141998
- KOÇ, Nurettin, (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep, (1992) *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, (1935) İstanbul: Türk Dili Araştırma Kurumu Yayınları, Devlet Basımevi.
- ÖZTÜRK, Orhan, (2009) “Ritüel”, *Folklor ve Mitoloji sözlüğü*, İstanbul: Phoenix Yayınları.
- PALA, İskender, (2005), *İki Dirhem Bir Çekirdek*, (17. Basım), İstanbul Kapı Yayınları.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, (1995), *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yayınları.
- ŞİŞMAN, Bekir, (Yaz 2000), “Anadolu’da Yaşayan Halk İnançlarının Menşei Üzerine Bir Araştırma”, *Milli Folklor Dergisi*, 46. Sayı.
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, (1977), *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, (1991), Ankara: KB Yayınları.
- Türkçe Sözlük c.I*, (1988-1992), Ankara: TDK Yayınları.
- VARDAR,,Berke, (1988), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Kitabevi.